
Васиљ Јововић
(Богословија „Свети Петар Цетињски“)

СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА ПРОСТОРУ ЦРНЕ ГОРЕ

(по писању црногорске и бокелске штампе 1835-1941)

У дугом временском интервалу, од 1835. до 1918. године Црна Гора је прошла кроз теократску владавину Његошевог доба, доба Књажевине и Краљевине Црне Горе. Од 1918. године простор данашње Црне Горе улази у састав Краљевине СХС/Краљевине Југославије, и у оквиру Зетске области и Зетске бановине је до 1941. године. У том интервалу од 1835. до 1941. године излазио је велики број периодичних публикација, које су у већини изражавале став владајуће елите.

Немањићи, српска средњовјековна династија, владала је просторима данашње Црне Горе од друге половине XII до друге половине XIV вијека. Током своје владавине подигли су и обновили многе цркве и манастире. Петровићи Његоши, владари Црне Горе (1697-1918) баштинили су наслеђе српске средњовјековне државе, поготову Немањића. Тако да је и писање у црногорској штампи, у нареченом периоду, одражавало такво мишљење. Српска државотворна идеја била је јака на подручју Боке Которске, која се налазила у склопу Аустрије/Аустро-Угарске, и која од 1918. године улази у састав Краљевине СХС/Краљевине Југославије.

На подручју Боке Которске велики број црквених грађевина везује се за Немањиће. У Бијелој на Вељем брду налази се црква посвећена Рођењу Св. Богородице, за коју историчар Максим Злоковић (1910–1996) у *Гласу Боке* каже да су је подигли Немањићи, а проучавајући сачуване симболе и знакове урезане на камену цркве, за које каже да су грчки и који припадају ранохришћанској орнаментици, долази до закључка да је црква подигнута раније, негдје око V или VI вијека.¹

---

¹ М. Злоковић, *Бијела естетско-историјски приказ*, Глас Боке, 5/1936, бр. 192, 3. Периодичну публикацију *Глас Боке* (Котор, 1932-1941) покренула је група которских интелектуалаца са намјером да то буде демократски ванстраначки лист. Излазио је редовно сваке суботе биљежећи сва значајнија збивања на подручју Боке Которске. У његовом поднаслову стоји да је био лист за привредна и просвјетна питања. У њему су објављивани тематски чланци из привреде, подстицао је развој туризма, а бавио се

Ову старинску цркву Св. Богородице спомиње и учитељ Младен Црногорчевић (1863–1902), у часопису *Просвјета*, описујући њен архитектонски изглед.²

О цркви Ризе Богородице у Бијелој писали су Максим Злоковић и Младен Црногорчевић.³ За цркву Ризе Богородице Злоковић у *Гласу Боке* каже да се налазила на мјесту данашње цркве, од које се сачувао само осликани олтар. Злоковић сматра да је црква подигнута за вријеме владавине српског краља Милутина, а да је главни ктитор био епископ Данило, који је у то доба био епископ у Стону (1318-1325), и под чијом је јурисдикцијом била Травунија у коју је улазила и Бијела.⁴ У олтару се налази добро очувана фреска епископа Данила, као и свечана процесија архиепископа. Фрескопис су по свој прилици сликали грчки сликари, закључује Злоковић.⁵ У тексту стручног карактера о цркви Риза Богородице у Бијелој Младен Црногорчевић истиче да треба разликовати првобитну црквицу и данашњу цркву која је на њој подигнута. Описујући архитектонски изглед старе црквице Црногорчевић говори да је била живописана са фрескама српско-византијског стила. Црногорчевић такође доноси натписе око светитељских ореола и на свицима хартије што их држе светитељи. Црногорчевић износи народно предање по коме је црква сазидана у вријеме Стефана Немање.⁶

Петар Рафаиловић и Петар Шеровић писали су о цркви Св. Ђорђа у Ораховцу. Професор гимназије у Херцег Новом прота Петар Рафаиловић, у *Шематизму православног епархије бокошторско-дубровачке*, истиче да црква потиче из времена Стефана Првовјенчаног, чије је име по предању било урезано на спомен плочи која се налазила изнад црквених врата.⁷

и разматрањима појединих историјских догађаја. Објављивао је и полемике из области културног живота, в. М. Лукетић, *Периодика Боке Которске 1844-1984*, Казивања о прошлости, Будва 1988, 166-167; С. Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини 1929-1941*, Подгорица 2002, 173.

² М. Црногорчевић, *Риза Богородице, цркве у Бијелој*, Просвјета, VII/1896, св. X, 562. Периодична публикација *Просвјета* (Цетиње, 1889–1901) службени лист Митрополије црногорске и књ. Министарства просвјете, први црногорски педагошки часопис. У службеном дијелу часопис је доносио законе, наредбе, правила, упуства, расписе и уопште сва заванична саопштења Митрополије црногорске и књ. Министарства просвјете, а у другом неслужбеном дијелу доносио је научне, популарно писане чланке из свих струка просвјете, нарочито из предмета који се тичу цркве и религиозног морала, школе, наставе и васпитања. Знатну пажњу *Просвјета* је посвећивала описима и сакупљању грађе о црквама и манастирима. О часопису *Просвјета* в. Д. Мартиновић, *Просвјета 1889-1901, библиографија*, Цетиње 1979; Глас Црногорца, XVIII/ 1889, бр. 9, 3-4; бр. 10, 3; бр. 11, 3-4.

³ М. Злоковић, *Бијела естетско-историјски приказ*, бр. 197, 3; М. Злоковић, *Старе цркве у Бијелој*, Зетски гласник, 12/1940, бр. 862, 2; М. Црногорчевић, *Риза Богородице, цркве у Бијелој*, 560.

⁴ М. Злоковић, *Бијела естетско-историјски приказ*, бр. 196, 3.

⁵ М. Злоковић, *Бијела естетско-историјски приказ*, бр. 197, 3.

⁶ М. Црногорчевић, *Риза Богородице, цркве у Бијелој*, 560.

⁷ П. Рафаиловић, *Св. Георгије у Ораховцу*, Шематизам православног епархије бокошторско-дубровачке за годину 1910, 39-41. Послије формирања Бокошторско-дубровачке

Истог мишљења је и истраживач бокелске културне прошлости правник Петар Шеровић (1887–1968), који у *Гласнику Народног универзитета Боке Которске* каже да је црква потиче из периода Немањића.⁸ Шеровић у другом тексту износи предање о постанку цркве и детаљно је описује, посебно сачувани фрескопис.⁹ Шеровић наводи да се црква спомиње 1446. године као *Eclia sti Georgii de Rachowatio* у Которско судском архиву *Lib. Not. IX 631*.¹⁰ Шеровић износи податак да је по налогу француских власти 1810. године био састављен од стране Епископске консисторије далматинске списак под насловом: „*Stato degli edefizi consecrati ai culti e delle reudite delle chiese dell intendenza Ragusa, sollointendenza Cattaro*“, у којој су биле рубрике када је која црква саграђена и ко је саградио. Шеровић је у овом списку нашао да је цркву Св. Ђорђа градио „Симеон“ краљ Србије (*costruite dai fedeli tutte e quelliadi s. Giorgiodal re della Servia Simeon*) и сматра да се овдје мисли на краља Стефана Првовјенчаног, који се у калуђерству прозвао Симон, а не Симеон, како је у овом списку погрешно наведено.¹¹

За манастир Бања, код Рисна у Боки Которској, каже се по народној пјесми и предању, да је основао Стефан Немања. У публицистичком тексту Душана Мустура, у *Зетском гласнику*, о манастиру Бања стоји да је манастирска црква посвећен Св. Ђорђу, а да је Стефан Првовјенчани подредио манастир Бању својој задужбини манастиру Св. Арханђела Михаила на Превлаци. У манастирској ризници чувају се: прст Св. Ђорђа окован у сребро, дар византијског цара и цариградског патријарха Стефану Првовјенчаном, епитрахил и наруквике Светог Саве, које му приписује

бровачке православне епархије ова институција отпочела од 1874. године са издавањем свог *Шематизма*, који се редовно појављивао једном годишње, доносећи поред извјештајног дијела о стању црквених објеката, свештенству, доста података о становништву овог краја и прилоге значајне за проучавање културне прошлости, нарочито старе ћириличке књиге. Уредник ове вриједне публикације био је владика Герасим Петрановић. *Шематизам* се штампао у Задру и Дубровнику, а од 1908. године у Котору. Последње издање *Шематизма* изашло је 1912. године, в. М. Лукетић, *Периодика Боке Которске*, 156-157.

⁸ П. Шеровић, *Један податак о цркви св. Ђорђа у Доњем Ораховцу*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, III/1936, бр. 1, 8. Периодична публикација *Гласник Народног универзитета Боке Которске* (Котор, 1934-1940) часопис научно-стручног карактера покренула је група професора окупљених око Народног универзитета Боке которске са сједиштем у Котору. *Гласник* је доносио краће научне прилоге и грађу из историје, археологије, историје умјетности, архивистике, етнографије и сл. Поред тога пратио је развјетак пољопривреде, рударства и других привредних грана. Биљежио је живот Народног универзитета Боке которске и освртао се пригодно на годишњице из националне прошлости. О *Гласнику* в. Нико С. Мартиновић, *Развјетак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*, Београд 1965.

⁹ П. Шеровић, *Црква св. Ђорђа у Доњем Ораховцу*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, II/1935, бр. 4-6, 16-18.

¹⁰ исто, 17.

¹¹ П. Шеровић, *Један податак о цркви св. Ђорђа у Доњем Ораховцу*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, III/1936, бр. 1, 7.

народно предање.¹² Такође учитељ Андрија Јовићевић (1870-1939), у *Зетском гласнику*, наводи да је по предању, које се живо чува у народу, манастир Бању код Рисна, подигао Стефан Немања. Од Немањине цркве ништа не постоји, али се познају њени темељи. Јовићевић наводи да су на епитрахилу златом извезена имена жупана Строје и жупанице Симе, који су га приложили манастиру „Стиеши“ у Румунији.¹³

Ђурђе Бошковић (1904–1990) је писао цркви Св. Петра у Богдашићу у *Гласнику Народног универзитета*.¹⁴ Бошковић такође даје и детаљан архитектонски снимак цркве Св. Петра у Богдашићу и закључује на основу Неофитовог написа и открића старих фресака да ова црква рађена у рашком стилу потиче из XIII вијека.¹⁵

О манастиру Подластва у Грбљу познатом у литератури као „Грбаљски манастир“ писали су Андрија Јовићевић, Грбљанин и Младен Црногорчевић.¹⁶ Текст стручног карактера о манастиру Подластва у Грбљу написао је Андрија Јовићевић, који каже да је манастирска црква малих размјера, да је живописана и посвећена Малој Госпођи, да се манастир спомиње још од најстаријег доба.¹⁷ Никола Ерцеговић из грбаљског села Врановића приложио је 1419. године манастиру цекин свијећа, а 1427. године, на Митровдан, овдје је донесена грбаљска установа (законик) од 126 тачака.¹⁸ У XIV вијеку ту је постојала манастирска црква којој се данас једва разазнају последњи трагови.¹⁹ У тексту идеолошког карактера за манастир Св. Богородице у Грбљу, зборног мјеста и светиње Грбљана, каже се да га је подигао цар Душан и да је касније у тешким временима био „кула српства и православлја“, као и да је у њему поникао Грбаљски статут (1427) један од наших најзанимљивијих законика.²⁰

Један о текстовима у коме се спомиње манастир Св. Арханђела Михаила на Превлаци је текст Петра Д. Шеровића „Немањићи и Бока“ у *Гласнику Народног универзитета Боке Которске*.²¹ У доба Стефана Првовјенчаног, био је саграђен величанствени манастир Св. Арханђела на Превлаци на темељима старог порушеног истоименог манастира у којему је била

¹² Д. Мустур, *Манастир Бања у Боки Которској*, Зетски гласник, 7/1935, бр. 85, 2.

¹³ А. Јовићевић, *Манастир Бања код Рисна*, Зетски гласник, VI/1934, бр. 88, 3.

¹⁴ Ђ. Бошковић, *Две бокељске цркве*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, VI- VII/1940, бр. 1-4, 31-37.

¹⁵ *исто*, 34-37.

¹⁶ А. Јовићевић, *Манастир Подластва*, Зетски гласник, IX/1937, бр. 69-70, 28, VIII, 3; Грбљанин, *Обнова грбаљског манастира Св. Богородице*, Глас Боке, 5/1936, бр. 190, 3; М. Ц. (Младен Црногорчевић), *Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу*, Просвјета, VI/1895, св. VIII, 426-429.

¹⁷ А. Јовићевић, *Манастир Подластва*, 3.

¹⁸ *исто*, 3; М. Црногорчевић, *Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу*, 427.

¹⁹ М. Црногорчевић, *Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу*, 426.

²⁰ Грбљанин, *Обнова грбаљског манастира Св. Богородице*, 3. О црквеним грађевинама у Грбљу в. В. Кораћ, *Монументална сакрална архитектура у Грбљу*, Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ 2005, 579-584.

²¹ П. Шеровић, *Немањићи и Бока*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, II/1935, бр. 1-3, 7-10.

катедра Зетске епископије. Данас је манастир у рушевинама, истиче Шеровић.²² Такође, у једном тексту писаном поводом стогодишњице цркве на Превлаци, са идеолошком компонентом, аутор наводи да је на Превлаци основан храм посвећен сабору Св. Михаила, од стране српских великаша за вријеме краља Стефана Првовјенчаног.²³

За манастир Дуљево се наводи предање да је овај манастир сазидан за вријеме владавине цара Душана и да је био филијала манастира Дечана.²⁴

У тексту стручног карактера Андрија Јовићевић је описао манастир Режевићи, који се налази недалеко од Петровца и наводи да манастир има двије цркве, малу старију, посвећену Великој Госпођи и велику посвећену Св. Тројици. Јовићевић наводи предања да манастир потиче из доба Немањића и да се при зиду манастирске куће познају трагови фресака цркве Св. Стефана коју је по предању саградио цар Душан, али да је она давно нестала и да се од њеног камена саградила каснија Свето Успенска црква. Јовићевић наводи и да је манастир био окружен бедемом и да је за њега тијесно везано име Никодима Режевића за кога се каже да је био добар иконограф и да је 1423. године живописао једну икону које је одавно нестало.²⁵

У тексту стручног карактера Андрија Јовићевић је писао о манастиру Ђурђеви Ступови код Берана.²⁶ Јовићевић наводи да је манастир подигнут са лијеве стране ријеке Лима, у Лимској долини, на око пола сата удаљености од Берана. Дајући његов архитектонски изглед, напомиње да се у манастирској цркви уз десни зид налази архијерејски сто и до њега при зиду гроб оснивача овог светог храма, жупана Првослава.²⁷ Јовићевић истиче да је манастир основао жупан Првослав, син великог жупана Тихомира, а синовац Стефана Немање, који је умро око 1220. године и сахрањен је у цркви у гробу који је подигао још за живота (изнад гроба на малтеру постоји натпис који то потврђује). За Првослава каже да је имао двор на десној обали Лима, на једном кршевитом хумку, који се данас зове Градац и на коме се познају трагови града.²⁸ У манастиру је била смјештена прва епископска столица Будимске епархије.²⁹

²² исто, 9.

²³ П. У., *Један свечани дан на историској Превлаци*, Зетски гласник, 5/1933, бр. 71, 2.

²⁴ *Прасквица, Дуљево*, Шематизам православне епархије бококоторско-дубровачке, 1/1874, 12.

²⁵ А. Јовићевић, *Манастир Режевић*, Зетски гласник, X/1938, бр. 776, 2-3.

²⁶ А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, Древни српски манастири, Никшић 2011, 69-73. (= Зетски гласник, XII/1940, бр. 822, 2; бр. 824, 2).

²⁷ А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, Древни српски манастири, 69.

²⁸ исто, 70; Жупан Стефан Првослав умро је негдје између 1210. и 1219. године, послје Симеуновог светитељског објављивања, а прије стварања архиепископије, односно нових епископских сједишта, в. С. Пириватрић, *О Стефану Првославу, ктитор цркве светог Георгија у Будимљи*, Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија, Беране-Београд 2011, 66.

²⁹ А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, Древни српски манастири, 71; При цркви Св. Ђорђа било је сједиште Будимљанске епархије, коју је основао Свети

О манастиру Морачи има доста текстова у периодици наведеног раздобља. Издвајају се текстови стручног садржаја Митрофана Бана³⁰ и Андрије Јовићевића³¹ у којима аутори посвећују пажњу и средњовјековном периоду у историји манастира Морача. Митрополит Митрофан Бан (1841-1920) критикује мишљење, које је изнијето у *Грлици* и *Далматинском магазину*, да је манастир Морачу саградио Вукан Немањић и истиче на основу натписа на манастирској цркви да је манастир Морачу саградио Стефан, син великог кнеза Вукана („велики Књаз Стефан Вуканов“), у вријеме краља Уроша, 1252. године.³² Андрија Јовићевић истиче да се и у Црној Гори налази повећи број немањићких задужбина, од којих је највеличанственији манастир Морача који се налази у Доњој Морачи, на десној обали ријеке Мораче, по којој је добио и име. Јовићевић такође истиче да је манастир Морачу подигао Стефан, син Вуканов и унук Стефана Немање, на десној обали ријеке Мораче 6760. године од стварања свијета, а 1252. године од рођења Исуса Христа, за вријеме владавине краља Уроша, како свиједочи и натпис на горњем прагу великих врата женске приправе (западних улазних врата) и посветио је Успењу Пресвете

Сава 1219. године, а која је трајала до XVII вијека, в. *Историја Црне Горе*, II-1, Титоград 1970, 148. (В. Кораћ)

³⁰ М. Бан, *Опис манастира Мораче*, Глас Црногорца, IV/1876, бр. 8, 3; бр. 9, 2-3; бр. 10, 2; бр. 11, 2; бр. 12, 2; бр. 13, 2; бр. 14, 2; бр. 15, 2; бр. 16, 2; бр. 17, 2; бр. 18, 2; бр. 19; М. Б. (Митрофан Бан), *Манастир Морача*, Бока, велики илустровани календар за просту годину 1913, 4-9. Политички лист *Глас Црногорца* (1873-1922, није излазио само 1878. и 1916. године) био је званични орган црногорске владе. Садржи изванредан материјал за проучавање политичких, културних, просвјетних, научних и књижевних прилика друге половине XIX и прве двије деценије XX вијека. Због недостатка или помањкања архивске грађе и других докумената *Глас Црногорца* је често главни, понекад једини извор за проучавање прошлости Црне Горе са разних аспеката, в. Д. Мартиновић, *Глас Црногорца (1873-1922) - црногорски лист са најдужим излажењем*, „Луча тамо обузета“ - библиолошки есеји, Цетиње 1995, 378-385. Периодичну публикацију *Бока* (Котор, 1909-1914) велики илустровани календар, уређивао је Дионисије Миковић игуман манастира Бања. Садржину *Боке* чине: поетски и прозни састави писане књижевности, народне умотворине, пригодни-поучни текстови, расправе и чланци научног и стручног карактера, оригинални историјски документи, слике знаменитих личности, слике мјеста и предјела (са исцрпним подацима о свакој објављеној илустрацији појединачно). У *Боки* је објављено више историјских докумената, писама познатих личности из Црне Горе и Боке. Последњих година, са повећавањем броја историјских изворних докумената, у *Боки* су се јављале и научне расправе и студије. У *Боки* су прикупљени сви важнији подаци о стварању и ширењу писане ријечи на народном језику у Боки Которској, Дубровнику и Далмацији. О календару *Бока*, в. Р. Шуковић, *Црногорски алманаси и календари (1835-1914)*, Цетиње 1980; В. Ћоровић, *Наши календари*, Босанска вила, XXVIII/1913, бр. 23, 321; М. Лукетић, *Периодика Боке Которске*, 159-160.

³¹ А. Јовићевић, *Опис манастира Мораче*, Просвјета, II/1893, св. II, 84-88; св. III, 132-134; св. IV, 189-192; св. V, 251-254; св. VIII, 425-427; бр. IX, 479-483; исти, *Манастир Морача*, Древни српски манастири, Никшић 2011, 99-107. (= Зетски гласник, XI/1939, бр. 809, 2; бр. 810, 2; бр. 811, 2-4).

³² М. Бан, *Опис манастира Мораче*, бр. 8, 3; М. М. Б. (Митрофан Бан), *Манастир Морача*, 6; *Историја Црне Горе*, 155. (В. Кораћ)

Богородице.³³ Кнез Стефан је у овоме манастиру примио монашки чин, гдје је и умро и био сахрањен у гробници која се налази са десне стране у мушкој припрати. Са сјеверне стране, уз саму велику цркву, призидана је мала црквица, посвећена св. Архиђакону Стефану, чије име је носио и ктитор,³⁴ а на јужној страни велике цркве, на 20 метара удаљености, налази се мала црквица посвећена Св. Николи, за коју по предању кажу да је старија од велике цркве. Карактеристично је да Митрофан бан наводи да је велика црква грађена 137. година прије косовске катастрофе, што говори о великом значају који је за српски народ и српску цркву имала Косовска битка.³⁵ Описујући архитектонски изглед цркве, Јовићевић наводи да се у мушкој цркви са десне стране уза зид налази огромна гробница, саркофаг, у коме је сахрањен оснивач манастира кнез Стефан Немањић. Црква има двоја врата: западна и јужна у романском стилу, која су вјероватно радили мајстори из Далмације. Из женске припрате улази се у малену „Стеван цркву“, названу по томе што је посвећена Св. Архиђакону Стефану.³⁶ Јовићевић детаљно описује и фрескопис цркве који потиче из различитих епоха,³⁷ истичући композицију фресака са пророком Илијом, у којој се налази, с југа лијево од прозора, позната фреска гдје голубица доноси пророку Илији, колач у кљуну, а пророк Илија сједи замишљено.³⁸ Манастир Морачу су крајем XV вијека или почетком XVI вијека опустошили и попалили Турци.³⁹ Од драгоцјености Јовићевић наводи да се у манастиру налази један примјерак Октоиха, штампан на Ободу 1493. године, који иако нема поговора не губи своју вриједност.⁴⁰ Јовићевић наводи и интересантан податак да се манастир помиње 1444. године када му је поп Никодим приложио три књиге.⁴¹ Парох Горњоморачки Шћепан Војводић такође је у тексту идеолошког карактера писао о манастиру Морача и његовим црквама, наводећи да су о овом манастиру писали Митрофан Бан и Андрија Јовићевић у *Гласу Црногорца*. Војводић пише кратко о постанку манастира Морача.⁴²

У тексту публицистичког карактера обрађен је манастир Заступ чије су се развалине налазиле између Пријепоља и Бијелог Поља. Аутор наво-

³³ А. Јовићевић, *Опис манастира Мораче*, св. II, 85; исти, *Манастир Морача*, Древни српски манастири, 99.

³⁴ М. М. Б. (Митрофан Бан), *Манастир Морача*, 6.

³⁵ *исто*, 8.

³⁶ А. Јовићевић, *Манастир Морача*, Древни српски манастири, 100.

³⁷ *исто*, 101, 102.

³⁸ А. Јовићевић, *Опис манастира Мораче*, св. III, 134

³⁹ *Исти*, св. II, 86.

⁴⁰ А. Јовићевић, *Манастир Морача*, Древни српски манастири, 104.

⁴¹ *исто*, 105.

⁴² Ш. Војводић, *Кратки опис цркава у нахији Морачкој*, Просвјета, XII/1901, св. XI и XII, 656.

ди да су манастир подигли Немањићи и да је у историји наше средњовјековне прошлости играо видну улогу, као и да су остаји записи манастира Заступа нађени у манастиру Никољцу у Бијелом Пољу.⁴³

У једном тексту публицистичког карактера у *Слободној мисли* описана је историја манастира Косијерево код Требиња.⁴⁴ У тексту се наводи да: „споменици наше средњовјековне славе и величине још и данас стоје и трају широм наше земље, ... да је Немањићко доба обиљежено толиким и тако ријетким споменицима из наших славних дана, ... да су народне пјесме и манастири из Немањићког доба најљепши свједоци наше славне прошлости и нашег националног замаху из онога времена.“⁴⁵ Даље се наводи да се манастир налази на лијевој обали ријеке Требишњице, између Требиња и Билеће, и да писаних докумената осим народног предања о подизању манастира нема. По предању саграђен је у XII или XIII вијеку и важио је све до пада Херцеговине под Турке (1482) као једно од најјачих културних средишта у овим крајевима.⁴⁶ Текст публицистичког карактера о манастиру Косијерево је текст Василија Ђелевића који говори да су манастир подигли Немањићи у XII вијеку, да се ниједан документ од тих најстаријих дана није сачувао услед бурне прошлости коју је имао манастир и да је манастир саграђен у византијском стилу, описујући његов изглед.⁴⁷

О манастирима на Скадарском језеру написан је велики број текстова. Писано је о Врањинском манастиру, Пречистој Крајинској, манастиру Ком, Бешкој, Старчевој Горици, манастиру Морачник. Простор Скадарског језера је због великог броја манастира и њихових калуђера, који су проводили вријеме у молитви и посту, назван „српском Светом Гором“.⁴⁸ Од шест данас познатих цркава из краја XIV и прве половине XV вијека на Скадарском језеру пет је посвећено Богородици. Појава Светогораца у саставу братстава нових манастира Балшића знатно је ранијег датума. Богородица је међу Светогорцима била изузетно поштована и сматрана је

⁴³ В. Вуковић, *На развалинама манастира Заступа*, Зетски гласник, 6/1934, бр. 96, 3.

⁴⁴ А. П., *Манастир Косијерево и његов значај за национално ослобођење*, Слободна мисао, 16/1937, бр. 19, 4. Независни недељни лист за Црну Гору *Слободна мисао* (Никшић, 1922-1941) лист Земљорадничке странке посебну пажњу је покљонио сакупљању и проучавању црногорског фолклора. Лист је имао и прилоге из историје. До краја свог излажења лист је остао на позицијама југословенске унитарне заједнице, због чега је на његовим страницама вођена „беспоштедна полемика“ са оним снагама које су биле за другачије политичке опције, а чије ставове је углавном преносио подгорички лист *Зета*. Сарадници листа били су различитих политичких опредељења и убјеђења, што је и његов садржај чинило богатијим. О *Слободној мисли*, в. *Предговор*, Слободна мисао, Никшић 1930, бр. 1; Д. Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори, 1834-1934*, Цетиње 1934; С. Бабовић - Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини*, 169; Ј. Томановић, *Интегрално југословенство*, Слободна мисао, бр. 1/1930.

⁴⁵ А. П., *Манастир Косијерево и његов значај за национално ослобођење*, 4.

⁴⁶ *исто*, 4.

⁴⁷ В. Ђелевић, *Манастир Косијерево*, Зетски гласник, 7/1935, бр. 93, 2.

⁴⁸ И. (Илија Радуловић), *Манастир св. Николе на Врањини*, Зетски гласник, 11/1939, бр. 783, 2.

заштитницом атонског монаштва и Свете Горе у цјелини. Примјена триконосног плана храмова у Зети и изглед цркава на Скадарском језеру упућују на непосредан утицај Светогорских монаха.

О Врањинском манастиру написано је неколико текстова стручног карактера. Професор Илија Радуловић је у *Зетском гласнику* уз коришћење литературе и извора обрадио манастир Св. Николе на Врањини, острву у Скадарском језеру.⁴⁹ О Врањинском манастиру писали су Филип Радичевић (1839 - 1917) и историчар архимандрит Иларион Руварац (1832–1905) у *Просвјети*,⁵⁰ Андрија Јовићевић у *Зетском гласнику*, у више наставака.⁵¹ О манастиру Врањини писали су такође и професор Марко Драговић (1852–1918) у оквиру путописа,⁵² правник Лазар Томановић (1845–1932),⁵³ и учитељ Томо Ораовац (1853-1939).⁵⁴ Радуловић сматра да је манастир Врањину подигао зетски епископ Иларион почетком XIII вијека.⁵⁵ Руварац такође наводи да је манастир Св. Николе саградио Иларион, зетски епископ,⁵⁶ критикујући мишљења Павла А. Ровинског који каже да је манастир основао архиепископ Сава II.⁵⁷ Јовићевић наводи да је први темељ манастиру Св. Николе на Врањини поставио први зетски епископ Иларион око 1233. године, да је повељом од 1233. године архиепископ Сава Немањић дао земљу метоха Св. Спаса на Плавници манастиру на Врањини, као и повластице, да не даје работнике властели, ослобађа га од рада на путевима, од војске, од зидања градова, да епископ има право да се назива архиепископом, да калуђери бирају игумана и да га потврђује епископ.⁵⁸ У манастиру се налази гробница епископа Илариона, са натписом у коме је његово име. Такође, у повељи краља Владислава од 1242. године и у повељи краљице Јелене стоји да је овај манастир подигао епископ Иларион, као и у повељи Саве Немањића из 1233. године, истиче

⁴⁹ И. (Илија Радуловић), *Манастир св. Николе на Врањини*, Зетски гласник, 11/1939, бр. 783, 2; бр. 784, 2.

⁵⁰ Ф. Радичевић, *О Врањинском манастиру*, Просвјета, I/1893, св. III, 97; И. Руварац, *Манастир св. Николе на Врањини у скадарском блату*, Просвјета, II/1894, св. X, 530-540.

⁵¹ А. Јовићевић, *Манастир Врањина*, Зетски гласник, V/1933, бр. 64, 2; бр. 65, 2; бр. 66, 2. (=Древни српски манастири, Никшић 2011, 27-32)

⁵² М. Драговић, *С пута*, Глас Црногорца, XVI/1887, бр. 28, 2.

⁵³ Л. Томановић, *Излет на Врањинску славу*, Нова Зета, I/1889, бр. 5, 175-183.

⁵⁴ Т. Ораовац, *Имовина Цетињског манастира, Иван бегово завештање*, Зетски гласник, 8/1936, бр. 33, 2.

⁵⁵ И. Радуловић, *Манастир св. Николе на Врањини*, бр. 783, 2; Савременик Нићифор Дучић сматра да је манастир сазидан између 1221. и 1233. године, в. Н. Дучић, *Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу*, Гласник српског ученог друштва, књ. X, св. XXVII, Београд 1870, 167.

⁵⁶ И. Руварац, *Манастир св. Николе на Врањини у скадарском блату*, 536.

⁵⁷ *исто*, 538.

⁵⁸ А. Јовићевић, *Манастир Врањина*, Древни српски манастири, 27; Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе Врањинског*, Историјски записи, год. XII, књ. XVI, бр. 3-4, Подгорица 1959, 39-40.

Илија Радуловић.⁵⁹ Томо Ораовац сматра да је Зетска епископија основана у Врањинском манастиру 1233. године.⁶⁰ Филип Радичевић, који наводи да је у њему била смјештена зетска митрополија која се из Крајине преселила у Врањину, па послје на Обод, а 1484. године на Цетиње.⁶¹ Јовићевић наглашава да је манастир Врањина био све до 1485. године сједиште зетског епископа, да је неко вријеме био и сједиште зетског митрополита.⁶² Цар Душан је 29. априла 1348. године даровао манастир Врањину српском манастиру Св. Арханђела у Јерусалиму. Даље, као дародавце, Радуловић наводи: Ђурађа Страцимировића (1404), Балшу III (1417. и 1420), матагушку властелу (1468), Ивана Црнојевића (1469). Турски султан је 1478. године, да би за себе придобио људе Ивана Црнојевића, потврдио манастиру Врањина све раније повластице.⁶³ Руварац наводи игумане Врањинског манастира, и наводи имена игумана из XV вијека: Романа (до 1436.), Никодима (о. 1454.), Никандра (после 1454., а прије 1468.) и Јосифа (о. 1468).⁶⁴ Илија Радуловић наводи, да су се у манастиру Врањини 6. септембра 1455. године састали у присуству Јована Болинија, млетачког провидура за Албанију и великог војводе Стефана Црнојевића, представници српских и арбанашких брдских племена, нарочито Хоти, Матагуџи, Кучи, Пипери, Лужани, Бјелопавлићи, Никшићи и други, и заклели се на вјерност Млетачкој Републици.⁶⁵ Лазар Томановић наводи да се хрисовуље за Врањински манастир, по Миклошићу, Јастребову и Дучићу, налазе у ризници цетињског манастира или министарства финансија.⁶⁶ Тома Ораовац и Лазар Томановић цитирају Нићифора Дучића који за манастир Врањину каже да је: „српска Лавра, митрополија, народна школа, сиротињска кућа, у којему је околни православни народ вазда наилазио душевне и тјелесне хране“.⁶⁷ Тома Ораовац наглашава да су све српске династије, од Немањића до Црнојевића, Врањини поклањале посебну пажњу и да то показује колики је значај био митрополије пренесене на Цетиње.⁶⁸ Филип Радичевић наводи податак да је о манастиру Врањини прикупио доста лијепих података и старина архимандрит Нићифор Дучић,

⁵⁹ И. Радуловић, *Манастир св. Николе на Врањини*, 2;

⁶⁰ Т. Ораовац, *Имовина Цетињског манастира*, 2.

⁶¹ Ф. Радичевић, *О Врањинском манастиру*, 97.

⁶² А. Јовићевић, *Манастир Врањина*, Древни српски манастири, 29.

⁶³ И. Радуловић, *Манастир св. Николе на Врањини*, бр. 784, 2; Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе Врањинског*, Историјски записи, год. XII, књ. XVI, бр. 3-4, Подгорица 1959, 44.

⁶⁴ И. Руварац, *Манастир св. Николе на Врањини у скадарском блату*, св. XII, 656.

⁶⁵ И. Радуловић, *Манастир св. Николе на Врањини*, 2; *Историја Црне Горе*, 232. (П. Мијовић)

⁶⁶ Л. Томановић, *Излет на Врањинску славу*, 179.

⁶⁷ Т. Ораовац, *Имовина Цетињског манастира*, 2; Л. Томановић, *Излет на Врањинску славу*, 181.

⁶⁸ Т. Ораовац, *Имовина Цетињског манастира*, 2.

који у својој књизи „Књижевни радови“ опомиње млађи нараштај и учена српска друштва, да се проучи и опише српска Зета, као славна и знаменита српска област.⁶⁹

И након дезинтеграције српске средњовјековне државе подизани су храмови од стране обласних господара Балшића (1360-1421) и Црнојевића (1456-1496).

Настављачи традиције Немањића у Зети, обласни господари Балшићи, такође су подизали православне цркве и манастире. О њиховој задужбини манастиру Прасквица написано је неколико текстова стручног карактера, од Андрије Јовићевића, Ђорђа Стратимировића и Петра Шеровића, као и један публицистички текст у *Зетском гласнику*.⁷⁰ У тексту стручног карактера о манастиру Прасквица, у коме су коришћени радови Саве Накићеновића и Андрија Јовићевић, износи се податке да манастир има двије цркве: малу, која је по постанку старија и посвећена Св. Тројици и велику посвећену Св. Николи. Јовићевић даље наводи да је стара црква била услед тешких прилика запуштена и да је на њеним темељима Балша III подигао 1413. године нову цркву и дао јој повељу. Оригинал повеље је изгубљен, али је у архиви которског суда сачуван италијански превод и по њему се дознаје да је манастир Прасквицу подигао Балша III. У повељи се међу свједоцима помиње поклицар војводе Сандаља Хранића, а манастир се касније помиње 1458. године када је подигнута манастирска воденица.⁷¹ У тексту стручног карактера Ђорђе Стратимировић (1858–1936) пише о оснивању манастира Прасквице, задужбине Балше III Страцимировића Балшића. Стратимировић наводи да је манастир саградио зетски господар Балша III 1413. године у мјесту Прасквица и цркву посветио Св. Николи.⁷² Петар Шеровић пише укратко о томе ко је подигао и кад манастирску цркву Св. Николе, износи садржај оснивачке повеље и истиче да се од првобитне Балшине цркве Св. Николе сачувао само један малени остатак зида. Шеровић такође даје податак да се више манастирске оgrade на једном малом брежуљку налази друга манастирска црква посвећена Св. Тројици и да је то била она црква на коју се односи Фарлатијева вијест да јој је српски краљ Урош II потврдио нека села која јој је даровала мајка краљица Јелена.⁷³

⁶⁹ Ф. Радичевић, *О Врањинском манастиру*, 98.

⁷⁰ А. Јовићевић, *Манастир Прасквица*, *Зетски гласник*, VI/1934, бр. 53, 3; Ђ. Стратимировић, *Оснивање манастира Прасквице*, *Шематизам православне епархије бокототорско-дубровачке за годину 1893*, 40-43; П. Шеровић, *Манастир Прасквица*, *Глас Боке*, 4/1935, бр. 142, 3; бр. 143, 3; бр. 144, 3, бр. 145, 3; бр. 146, 3; бр. 147, 3; *Прасквица*, *Зетски гласник*, 7/1935, бр. 84, 2.

⁷¹ А. Јовићевић, *Манастир Прасквица*, 3; Српски препис повеље о оснивању манастира св. Николе у Прасквици 1413. године упоредо са Калођурђевим преводом из Јиречековог преписа дао је Петар Д. Шеровић, *Повеља о оснивању манастира св. Николе у Прасквици и њени додаци*, *Историјски часопис*, V, Београд 1955, 323-332.

⁷² Ђ. Стратимировић, *Оснивање манастира Прасквице*, 41.

⁷³ П. Шеровић, *Манастир Прасквица*, бр. 142, 3.

За манастир Старчева Горица, Руварац износи мишљење да га је основао старац Макарије у вријеме Ђурађа I Балшића.⁷⁴ Руварац наводи да је у њој сахрањен штампар Божидар Вуковић⁷⁵ и да манастир и црква на Страчевој Горици 1440. године нијесу били пусти, већ се у њима држала служба.⁷⁶ О манастиру Старчево пише укратко и Андрија Јовићевић, који између осталог наводи да се налази у рушевинама.⁷⁷

Иларион Руварац наводи да за манастир Морачник на острву истог имена у Скадарском језеру има само један писмени споменик, повеља Балше III од 25. јуна 6925. тј. 1417. године, којом он прилаже манастиру Морачнику једно гувно соли.⁷⁸ Андрија Јовићевић наводи да је манастирска црква била посвећена Св. Госпођи и да манастир постоји од XV вијека као филијала Пречисте Крајинске.⁷⁹

О задужбини Јелене Балшић, манастиру Бешка, написао је Иларион Руварац текст стручног карактера у *Просвјети*.⁸⁰ Руварац на почетку износи тумачење И. С. Јастребова и Ч. Мијатовића о години када је храм саграђен, а која се налази у тексту натписа који се сачувао на вратима цркве и на крају опширне анализе закључује да је црква саграђена 1440. године.⁸¹ Андрија Јовићевић наводи да је цркву подигла Јелена Балшић, кћи кнеза Лазара, а мајка Балше III 1440. године и посветила је Св. Богородици, као и да су на Бешкој биле двије цркве.⁸²

О манастиру Ком на Скадарском језеру, задужбини зетских господара Црнојевића, писали су Филип Радичевић и Иларион Руварац у *Просвјети*,⁸³ и Андрија Јовићевић у *Гласу Црногорца* и *Зетском гласнику*.⁸⁴ У стручном тексту Филип Радичевића који припада романтичарској историографској школи, описан је манастир Ком, који се налази у Ријечкој нахији, између Одринске горе, села Додоша и тврђаве Жабљака. Радичевић наводи да је црква манастира Ком посвећена Успењу Пресвете Богородице и да је подигао Стефан Црнојевић у вријеме своје владавине Зетом, док му је сједиште било на Жабљаку и док је сједиште митрополије било на

⁷⁴ И. Руварац, *Старчева Горица*, Просвјета, II/1894, св. IX, 478.

⁷⁵ *исто*, 478.

⁷⁶ *исто*, 479.

⁷⁷ А. Јовићевић, *Манастирске рушевине на Скадарском језеру*, Зетски гласник, VII/1935, бр. 52, 3.

⁷⁸ И. Руварац, *Морачник*, Просвјета, II/1894, св. IX, 479.

⁷⁹ А. Јовићевић, *Манастирске рушевине на Скадарском језеру*, 3.

⁸⁰ И. Руварац, *Бешка-Горица*, Просвјета, II/1893, св. IX, 475-478.

⁸¹ *исто*, 477.

⁸² А. Јовићевић, *Манастирске рушевине на Скадарском језеру*, 3; Јелена је у неколико наврата наглашавала у свом тестаменту да је цркву Пресвете Богородице сачинила за свој гроб, в. Ђ. Тошић, *Сандаљева удовица Јелена Хранић*, Зборник радова Византолошког института, бр. 41, Београд 2004, 435.

⁸³ Ф. Радичевић, *Успенски манастир на Кому*, Просвјета, I/1893, св. VI, 209; И. Руварац, *Српски манастири у скадарском блату*, Просвјета, II/1894, св. VIII, 421-425.

⁸⁴ А. Јовићевић, *Нешто о манастиру Кому*, Глас Црногорца, XXVII, бр. 38, 2; исти, *Манастир Ком*, Древни српски манастири, Никшић 2011, 90-92. (= Зетски гласник, V/1933, бр. 73, 4; бр. 76, 5)

Врађини.⁸⁵ Радичевић укратко описује изглед цркве и наводи да се у њој налазе четири гробнице, једна Стефана Црнојевића (умро 1471), друга госпође Маре, обје гробнице су са натписима, а између њих се налазе двије гробнице без натписа.⁸⁶ О манастиру Кому писао је Иларион Руварац описујући српске манастире у скадарском блату.⁸⁷ Андрија Јовићевић заступа мишљење да је манастир Ком подигао Стефан Црнојевић негдје средином XV вијека, а то мишљење потврђује граматом Ивана Црнојевића у којој се каже: „Све што су имале цркве Комска и Горица, које су обје цркве саградили наши родитељи...”⁸⁸ Јовићевић сматра да живопис цркве није из XV вијека већ из XVII вијека, као и да је манастир запустио у вријеме преласка Ивана Црнојевића и митрополита на Цетиње.⁸⁹ Да је манастир запустио у то вријеме указује и податак, наводи Јовићевић, да је Иван Црнојевић 1485. године, када је подигао манастир на Цетињу, сво имање манастира Кома приложио Цетињском манастиру.⁹⁰ За гробове који се налазе у манастирској цркви Јовићевић каже да су Љеша Црнојевића и Маре, жене Стефана Црнојевића, сестре Скендер-бега, а да је у једном од преостала два гроба, сахрањен Стефан Црнојевић.⁹¹

Традиција српске средњовјековне државе Немањића била је веома јака у Црној Гори и крајевима у њеном окружењу. Писање штампе у нареченом периоду одражавало такво схватање што се огледа у великом броју текстова о средњовјековним православним црквама и манастирима.

Vasilj Jovović

(Theology „Saint Peter of Cetinje“)

MEDIEVAL ORTHODOX CHURCHES AND MONASTERS IN THE MONTENEGRO
(from the Montenegrin and Bokelj press 1835-1941)

In the territory of present-day Montenegro in the period 1835-1941. were published large number periodicals publication, which wrote about medieval Orthodox sacral monuments. Since the advent of the first periodical publicattion, the almanac „Grlica“ (1835), most have been written about churches and monasteries from the Nemanjic period. Byzantium during this period exerted a strong political and cultural influence on Serbia under the Nemanjic dynasty, which was reflected, among other things, in the construction of churches and monasteries.

In the second half of the fourteenth century, at the time of the disintegration of the Serbian Empire and pressure from Ottoman Turks, many monks - isihasta from Byzantium and Greek areas of the Serbian Empire inhabited the area of Lake Skadar and built small

⁸⁵ Ф. Радичевић, *Успенски манастир на Кому*, 209.

⁸⁶ *исто*, 210.

⁸⁷ И. Руварац, *Српски манастири у скадарском блату*, 421-422.

⁸⁸ А. Јовићевић, *Манастир Ком*, Древни српски манастири, 90.

⁸⁹ *исто*, 90-91.

⁹⁰ *исто*, 92.

⁹¹ *исто*, 91.

churches, due to which the area was called the „Zeta Holy Mountain“. Writing in periodicals publications in the ordered period wanted to emphasize that the Serbian people in Montenegro and its surroundings largely inherit the traditions of Nemanjic and Byzantium.

The tradition of the Serbian medieval state of Nemanjic was very strong in Montenegro and the surrounding areas. The writing of the press in the ordered period reflected this view, which is reflected in many texts about medieval Orthodox churches and monasteries.